

ujednačene podatke o svim prezentiranim ličnostima, to ne umanjuje njihovu vrijednost. Naprotiv, to bi moglo poslužiti kao valjan razlog u kome treba tražiti, ne opravdanje za neunificiranost iznesenih podataka budući da to nije propust koji treba pripisati autorima, nego način da publikacije ovakvog tipa, s obzirom na to da omogućavaju trajno očuvanje i lakšu dostupnost arhivskih dokumenata sakupljenih na jednom mjestu, postanu praksa koju će slijediti arhivisti, povjesničari, ali svi oni koji poznaju istinsku vrijednost jednog arhivskog dokumenta. Ta je vrijednost još veća, posebno ukoliko se ima na umu činjenica, da je izvorna građa kao nekonzistentna kategorija, podložna utjecaju objektivnih, ali i subjektivnih faktora, koji ne samo da mogu utjecati na kvalitet i stanje jednog historijskog izvora, nego nekada mogu dovesti i do njegovog trajnog gubitka.

Utemeljena na brojnim, vrijednim i raznolikim izvorima, te jednako brojnoj i relevantnoj literaturi, ova vrijedna studija u sebi je objedinila sva dostupna saznanja o životu i radu banjalučkih ljekara koja su skrbljena iz bogate riznice nekoliko historijskih rudokopa, čime su ovi arhivski dokumenti, otrgnuti od požutjele arhivske prašine i trajno sačuvani od nestanka. Ostaje nadati se da će publiciranje ove studije pokrenuti interes za istraživanjem davno zaboravljenih i posebno, kada je u pitanju bosanskohercegovačka historiografija, neopravdano marginaliziranih tema iz socijalne povijesti.

MINELA RADUŠIĆ

Boro Bronza, Slavojka Beštić-Bronza, Boško M. Branković, Borivoje Milošević, *Istorija jugoslavenske ideje 1500 – 1918, Nezavisni Univerzitet Banja Luka, Grafid d.o.o. Banja Luka, Banja Luka, 2018, 255. str.*

Studija o razvoju ideje jugoslovenstva i državne zajednice Jugoslavije ušla je u historiografske tokove na stotu godišnjicu formiranja Jugoslavije. Naučno-istraživački tim sastavljen od četiri naučnika se odvažio na odvajanje od *mainstream* historiografskih tema. Protekla 2018. godina bila je obilježena reinterpretacijama i rekonstrukcijama događaja iz 1918. godine. Ova studija predstavlja osvježenje u historiografiji Bosne i Hercegovine, jer se ne bavi događajima s kraja 1918. godine i formiranja prve Jugoslavije. Prilikom promocije studije u prostorijama Nacionalne i univerzitetske biblioteke u Sarajevu, jedan od autora, Boro Bronza je istakao i ukazao na tu zasićenost, te kako su on i njegove kolege težili naučnom predstavljanju razvoja ideje zajedničke države Jugoslavena. Studija se sastoji od sadržaja, predgovora, recenzija i četiri poglavlja/članaka. Već u predgovoru B. Bronza objašnjava u kratkim crtama, na čemu je fokus studije, zbog čega je ova tematika značajna, dajući kratki pregled razvoja jugoslavenske ideje u općim evropskim društvenim tokovima i formiranja nacionalnih ideologema. Autori su iskazali zhavalnost Nezavisnom Univerzitetu Banja Luka za podršku i pomoć prilikom realizacije ovog projekta i objavljivanja studije.

Evropski korijeni južnoslavenskog ideologema 1500-1815, naslov je prvog članka, autora Bore Bronze i Slavojke Beštić-Bronza. Na početku se u kratkim crtama daje osvrt na ideološke, sociološke i nacionalne kontekste šireg prostora Evrope koji su utjecali

na pojavu južnoslavenskog ideologema na prostoru zapadnog Balkana, naglašeno je da se on nazivao *Ilirskim*, kao što se *Teutonskim* nazivao među Germanima, *Gotskim* među Skandinavcima, *Sarmatskim* među Poljacima. Autori se fokusiraju na srednji vijek, posebno period pojave humanizma, kasnije i renesanse. U ovom historijskom kontekstu kompleksnost srednjeg vijeka postaje osnova za humanističko viđenje nacije. *Nationes* je pojam koji se koristio na evropskim univerzitetima od XII stoljeća, a predstavljao je organizacione jedinice nastale na geografskom i lingvističkom kreirajućem faktoru. Treba ih razlikovati od nacija XIX stoljeća; iako su imale iste kreirajuće faktore u suštini se razlikuju. Neizostavan je značaj i doprinos inteligencije, univerzitetskih institucija i viteško-monaških redova u formiranju pojedinačnih nacionalnih ideologema. Imenovanje jugoslavenskog ideologema u njegovim prvobitnim fazama razvoja *Ilirskim* povezano je s geografskom odrednicom za prostor Zapadnog Balkana iz perioda antike – Ilirik. Ishodišna tačka formiranja ilirskog ideologema je Dalmacija i grad Dubrovnik. Njegova pojava dolazi kao odgovor na kulturološki pritisak iz vana (Mletačke republike). Prati se historijski razvoj ove ideologije, koji su vanjski faktori utjecali na nju, kao i kreiranje mita ‘*starine*’, koji se traži u antičkom i srednjovjekovnom periodu. Ideološki razvoj se kroz XVI i XVII stoljeće objašnjava preko Pribojevića, Orbina, Trubara, Križanića sa njihovim specifičnim ideološkim zamislima u rasponu od ilirizma ka panslavizmu (protestantskog i rimokatoličkog), a čija su djelovanja fokusirana na jezik ili formiranje institucija značajnih za njihova ideološka promišljanja. Različite percepcije i korištenje imena *Iliri* i *ilirski* doveli su do stvaranja nacionalno-isključivih mitologija.

Kompleksnost korištenja ovih pojmova se razvijala kako se mijenjao društveni i politički kontekst na prostoru Zapadnog Balkana. Autori spominju djelovanje Pava Vitezovića i njegovog koncepta Hrvatske koja je obuhvatala i Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu i Srbiju i Crnu Goru i Albaniju, jer je ona jedini pravi nasljednik Ilirika, uz isticanje srednjovjekovnog naslijeđa. Vitezovićevo djelovanje i isticanje historijskih argumenata prepoznato je i kod intelektualne i političke elite Srba, prvobitno kod mitropolita Isanija Đakovića. Sličnim putem je išao i grof Branković koji je tražio nacionalnu autonomiju za Srbe na širem prostoru Ilirika (ideja koja se radala među srpskim stanovništvom Habsburške monarhije). Preuzimanjem svjetovne vlasti od strane patrijarha Arsenija dobija SPC aureol nosioca srpskih političkih i državotvornih ideja, posebice od onog perioda kada se školuje nova inteligencija na protestantskim univerzitetima. Produkt toga jeste izraženiji kulturološki razvoj kao i pojačan utjecaj prosvjetiteljskih ideja, njima nije bila otrgnuta ni Dubrovačka republika kao ni prostor Slovenije. Ovim se objašnjavaju transformacije i nove koncepcije ilirskog ideologema kod Srba, Slovenaca i Dubrovčana. Bitnost sagledavanja općeg historijskog konteksta u razvoju ideoloških, religijskih i nacionalnih dimenzija mobilizacije vidljiva je u učincima ratova, kulturoloških i naučnih tokova i naglih promjena poput Francuske revolucije 1789. Nacionalna politika Habsburške monarhije, njenih vladara i činovnika je varirala na liniji *pro* i *kontra* ideološkim i političkim stremljenjima Južnih Slavena (Ilira), dok je pobjeda Napoleonove Francuske i formiranje Ilirskih provincija dalo jednu novu mogućnost Južnim Slavenima u artikulisanju oblika državne organizacije. Nestanak Dubrovačke Republike

i njeno 'utapanje' u Habsburšku monarhiju nakon 1815. godine dovelo je i do gušenja centra širenja *ilirskog* ideologema. Knez Meternih je 1816. godine iskoristio termin *Jugoslavija* s ciljem formiranja austroslavizma, ali bezuspješno.

Evropski okviri razvoja jugoslavenske ideje 1815 – 1918, naslov je drugog članka, autora Slavojke Beštić-Bronza i Bore Bronza. Počinje sa predstavljanjem uzora koje su Južni Slaveni tražili među evropskim nacionalnim pokretima početkom XIX stoljeća. Objasneni su modeli kreiranja nacije na primjeru francuskog, njemačkog i italijanskog nacionalnog pokreta s naglaskom posebnosti i specifičnosti svakog pojedinačno. Njemački jezičko-nacionalni model poprilično je utjecao na koncepcije nacionalnih pokreta i međusobnih odnosa Južnih Slavena. Kontekst grčke nezavisnosti i Drugog sprskog ustanka je omogućio, uz pomoć ruskog pritiska, da Srbija zadobije širu autonomiju i specifičnu poziciju na jugoslavenskom prostoru. Međutim, drugi Južni Slaveni nisu bili u poziciji kao Srbi, te su u svome nacionalnom preporodu, ili borbi, imali dosta prepreka. Svako nacionalno djelovanje je bilo kompleksno kod Hrvata i Slovenaca, dok prostor Bosne i Hercegovine postaje u tom pogledu najkompleksniji. Crna Gora je predstavljena, usputno, kao centar jugoslavenskih ideja s time da je jača bila spona sa politikom iz Srbije. Od tridesetih godina XIX stoljeća prati se Ilirski pokret, koji je postao raskrižje starog *ilirskog ideologema* i modernih evropskih nacionalnih strujanja. Ime idalje predstavlja kontinuitet povezanosti Ilira i Slavena kao njihovih nasljednika, pa u tom smislu su Južni Slaveni često nazivani Ilirima. Reafirmiše se koncept državne tvorevine 'Velike Ilirije' kod Draškovića, hrvatskog zastupnika u ugarskom saboru, a

rad na kulturološkom polju zadobija polet formiranjem *Matice ilirske* i radom Ljudevita Gaja. Panslavistički utjecaj koji je dolazi preko poljske, češke i slovačke inteligencije i njenih ideoloških koncepcija se odrazio i na Južne Slavena koji su, u raznim konstelacijama pomenutih elita, zauzimali različite položaje u zamislama državnog uređenja. U obrazlaganju nacionalnih preporoda među Južnim Slavenima, na koje su utjecali filolozi njihovih zapadnih sunarodnjaka, opet je u fokusu jezik. Realniji utjecaj na formiranje jugoslavističke ideje jest Palackijev prijedlog o federalizaciji Habsburške monarhije polovinom XIX stoljeća. Značajnu ulogu je imao i Panslavenski kongres 1848. godine čiji je rezultat i potpisivanje Bečkog dogovora oko zajedničkog jezika hrvatskih i srpskih intelektualaca. Oscilacije u vizijama i projekcijama zajedničkog organizovanja Južnih Slavena objašnjene su općim tokovima na evropskom polju kao i utjecajem lokalnih faktora. Belgijski i švicarski slučaj predstavljeni su kao dobri primjeri Južnim Slavenima u kreiranju federalističkog državnog ustrojstva, koji uključuje više nacija i više jezika. Ujedinjavanje Južnih Slavena na prostoru Balkana nije, slažu se autori, uvijek imalo ili nosilo jugoslavenski prefiks. Evidentno je to u pokušaju formiranja Balkanske federacije, koja je uključivala i neslavenske države poput Grčke i Rumunije. Šezdesete godine XIX stoljeća bile su značajne za koncept jugoslavenstva, posebno od trenutka kada Juraj Štrossmajer i Franjo Rački oživljavaju koncept *ilirizma* sa naglašenim jugoslavenstvom. Formira se *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* s ciljem pretvaranja Zagreba u centar cjelokupne jugoslavenske kulturne zajednice. Kompleksnost državnog okvira Austro-Ugarske monarhije (Dvojne monarhije) je smatrana neodrživom

i prilično je uzdrmana, ponajviše zbog svog multinacionalnog karaktera, čijim bi se raspadom logički formirala Jugoslavija. Političko djelovanje projugoslavenski orijentiranih političara na prostoru Dvojne monarhije je sve do septembra 1918. godine i proboja Solunskog fronta bilo nemoguće.

Razvoj jugoslavenske ideje na južnoslavenskom prostoru od 1500. do 1830., naslov je trećeg članka, autora Boška M. Brankovića. Na početku, autor objašnjava značaj izučavanja ideja koje su bile zanemarene, te se osvrće na pitanje njihove realizacije. Zajednička nacionalna svijest i sjećanje Južnih Slavena kreću se od provbitnog pokrštavanja i opismenjavanja (Ćirilo i Metodije). Kao i u prethodna dva članka ponovno se jezik ističe u nacionalnom oblikovanju Slavena. Lingvistika je značajna za razumijevanje koncepta ujedinjenja Slavena kao i književnost, koja kod Južnih Slavena seže daleko u prošlost. Sadržaj članka je poprilično sličan onom iz prethodna dva, s time da se autor detaljnije bavi pitanjem kulturološkog razvoja Južnih Slavena, koji u dodirnim tačkama sa humanističkim idejama iz Italije i ostatka Evrope kreiraju svoja viđenja slavenstva. Kao vanjski faktor homogeniziranja Slavena u XVI i XVII stoljeću autor ističe antiosmansko kulturološko osjećanje. U analizi epa *Osman* Ivana Gundulića se to ponajviše ispoljava. Veći značaj za razumijevanje i proučavanje jugoslavenske ideje daje se djelovanju grofa Đorđa Brankovića i Pava Ritera Vitezovića. Od njih potiču zapravo prve političke koncepcije. Prateći razvoj koncepcija slovenstva/jugoslovenstva kroz stoljeća autor navodi pojedince koji su se na tom polju iskazali svojim djelovanjem i pisanjem kao i njihovu transformaciju u državotvornim i nacionalnim koncepcijama u poimanju jezika kojim Južni Slaveni govore.

Pisanjem o razvoju ideje jugoslavenstva u XIX stoljeću autor pristupa nešto konkretnije u političkom kontekstu objašnjavajući da se pojavljuju i oscilacije i suprotne ideje jugoslavizmu, poput panslavizma, pansrbizma, pankroatizma itd.

Oslobodilački pokreti i ideja južnoslavenskog jedinstva u Bosni i Hercegovini - od polovine XIX vijeka od 1918. godine, naslov je četvrtog članka, autora Borivoja Miloševića. Tejst počinje kratkim pregledom općih prilika u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću nakon donošenja Hatišerifa od Gilahne 1839. godine. Milošević, poput Brankovića, koncept jugoslavenske zajednice kojeg je promovirao ilirski pokret posmatra kroz prizmu očuvanja hrvatstva od germanizacije i mađarizacije. Ime Ilir se nije moglo etablirati među šire mase Južnih Slavena upravo zbog specifičnih razvojnih putova u pravcu nacionalnog afirmisanja, ali je djelatnost pokreta dovela do zbližavanja, stvaranja intelektualnih komunikacija i međusobnog upoznavanja Južnih Slavena. Garašaninovo *Načertanije*, kao produkt utjecaja poljskih emigranata, je u drugi plan uzelo u obzir koncept jugoslavenskog ujedinjenja u odnosu na primarni cilj ujedinjenja Srba u jednu državu, mogućnost transformacije je postojala i ostavljena za najpovoljniji trenutak. Socijalni motivi izbijanja ustanka u Bosni i Hercegovini 1875. godine su brzo ustupili mjesto političkim ciljevima nacionalnog oslobođenja. I u ovom radu se prati putanja posmatranja Srbije kao nacionalnog 'Pijemonta' upravo u trenucima izbijanja ustanka 1875. Hrvatska bi, ukoliko Dvojna monarhija okupira Bosnu i Hercegovinu i njih priključi Hrvatskoj, postala novi jugoslavenski *Pijemont* koji bi istisnuo utjecaj Srbije. Autor ovo interpretira kroz zahtjeve Srba iz Ugarske da Srbija čim prije uđe u rat

sa Turskom (Osmanskim carstvom). Dok Dvojna monarhija ujedinjenje jedino može dozvoliti pod svojim okriljem, vanjska politika Srbije, s ciljem ujedinjenja sa Crnom Gorom i Bosnom i Hercegovinom, ostaje do daljnjeg osujećena. Nakon okupacije i dolaska Dvojne monarhije provodila se politika neutralizovanja nacionalnih pokreta iznutra i iz vana, usputno, kako bi se spriječilo da BiH postane faktor jugoslavenskog jedinstva. Govoreći o aneksiji BiH i uvođenju Ustava/Štatuta, autor daje kratki pregled političkog sazrijevanja sva tri naroda ovih dvaju pokrajina i njihovih stavova prema aneksiji, Ustavu i Dvojnoj monarhiji općenito. Nastavlja njegovati hitoriografsku interpretaciju organizacije *Mlada Bosna* predstavljajući je revolucionarnom omladinskom organizacijom nastalom po uzoru na *Mladu Italiju* i Đuzepea Macinia. Djelovanje *Mlade Bosne* prikazano je kao autohtoni pokret koji nije nikako usmjeravan i oblikovan iz Beograda. Početkom XX stoljeća u Srbiji se kreira duh *'Pijemonta Srpstva'* kao i njeno postajanje centrom jugoslavenske ideje ujedinjenja i oslobođenja. Tim u vezi se stvorila struja u javnom i političkom životu o tome da su Srbi i Hrvati jedan narod koji se trebaju ujediniti. Srbija ovog vremena se posmatra kao najsnažnija, najrealnija nositeljica baklje slobode i jugoslavenskog jedinstva, a po okončanju Balkanskih ratova ova titula barjaktara jugoslavenskog ujedinjenja je ojačala. Jedina kočnica u konkretnom formiranju saveza Srba i Hrvata je, po autoru, konfesionalni antagonizam. Stvaranje jugoslavenske države nauštrb Dvojne monarhije je bilo percipirano u kontekstu prevage pravoslavlja nad katoličanstvom (stav Papske kurije), u čemu se vidi da je i u nekim dijelovima Evrope Srbija prepoznavana zaista kao *'jugoslavenski Pijemont'*. Ministarstvo inostranih

poslova Srbije je kao jedan od ratnih ciljeva zacrtalo formiranje zajedničke države koja bi se, okupljena oko Srbije, suprotstavila germanizaciji. Prvi svjetski rat je konkretno otvorio put ka realizaciji jugoslavenske ideje u potpunosti, pa je tako uz Srbiju, kao jednog stuba, stvoren i *Jugoslavenski odbor* 1915. godine kao drugi stub ujedinjenja u novu državu. Kroz rat se prate promjene u koncepcijama budućeg uređenja zajedničke države oko kojeg su se mimoilazili *Jugoslavenski odbor* i Srpska vlada. Autor ne izostavlja politička strujanja među muslimanima u Bosni i Hercegovini i njihovim predstavnicima. Ratne okolnosti su vremenski diktirale kako i u kojem pravcu će se proces ujedinjenja Južnih Slavena kretati i realizovati. Pravi faktor konačnog ujedinjenja je bila srpska kraljevska vojska, tj. Srbija. Planovi su bili da predsjednik vlade Narodnog vijeća SHS za BiH proglasi ujedinjenje sa Srbijom čime bi se ojačala njena pozicija. Zanimljiva je interpretacija proglašavanja ujedinjenja sa Srbijom određenih srezova i dijelova BiH. Po autoru, to proizilazi iz historijske oslobodilačke tradicije tih predjela, ugleda Kraljevine Srbije, razmjera stradanja srpskog stanovništva i pojedinih akcija Vlade Srbije i vojske. Autor tretira i period nedugo nakon ujedinjenja i formiranja Kraljevine SHS 1. decembra 1918. godine čime odstupa od zadatih okvira studije. Ponovno objašnjava, u vidu zaključka, zbog čega se jugoslavenska ideja nije razvijala ili pronašla plodno tlo uopće u Bosni i Hercegovini. Autor se obračunava sa stavom Mustafe Imamovića oko zločina nad Muslimanima (Bošnjacima) u Hercegovini u vrijeme prevrata (formiranja zajedničke države).

Smatramo da studija *Istorija jugoslavenske ideje 1500-1918.* predstavlja jedno kvalitetno osvjježene za historiografiju Bosne

i Hercegovine i jugoslavenskog prostora. Članci su naučno napisani i interpretirani bez pretjeranog subjektivizma kojem se, u određenim momentima, autori nisu mogli u potpunosti oduprijeti. Na osnovu naslova studije moglo bi se pomisliti da su u fokusu politički faktori homogenizacije Južnih Slavena. Međutim, to nije tako jer je kulturi Južnih Slavena dat širok prostor. Autori ovim, možda, šalju i indirektnu poruku da se Južni Slaveni jedino mogu homogenizirati na kulturološkoj osnovi u jednu multikonfesionalnu naciju. Da li je ovo naše opažanje tačno, ostavljamo svakom pojedincu da lično o tome razmisli. Preporučujemo svim historičarima, profesorima i studentima, da pročitaju ovu studiju jer pruža multiperspektivnost u čitanju i analiziranju.

ALADIN KUČUK

***Jugoslavija u istorijskoj perspektivi,*
Helsinški odbor za ljudska prava u
Srbiji, Beograd, 2017. 544 str.**

Nije bilo nerealno za očekivati da se, na kraju 20. i na početku 21. stoljeća, historiografija na Balkanu oslobodi okova modernističke dogme o kakvoći društvenog značaja i uloge pisanog narativa o prošlosti. Da se na tezu o pozitivističkoj činjenici i objektivnoj istini osvrne sa ciničnim podsmijehom postmodernističkog intelektualizma, te da prestane služiti utemeljivanju nacionalnih i društvenih zajednica na ksenofobnim, nehumanim osnovama koje uključuju i stereotipnog, stigmatiziranog *Drugog*. Opći tehnološki napredak, koji je doveo do sve bržih modernizacijskih društvenih preobrazbi,

čija se izvitoperena refleksija osjeti i na balkanskoj periferiji, trebao je biti praćen demokratizacijom historijske nauke i većim socijalnim sensibilitetom za povijesno marginalizirane i nevidljive društvene slojeve. Povijesni fokus je trebao biti maknut sa povlaštenih – monarha i etabliranih vladara “demokratskih” i nedemokratskih režima, plemstva, svećenstva, inteligencije, muškaraca... Ili nije? Ili je sve rečeno zapravo utopija jer tehnološki napredak i postpostmodernizacijski iskorak nema veze sa unaprijeđenjem humanosti ljudske civilizacije. U tom smislu bi se moglo postaviti pitanje da li historiografija kao humanistička disciplina, u 21. stoljeću, na Balkanu, doprinosi unaprijeđenju humanosti? Odgovor je kratak i jasan – ne doprinosi. Na kraju 20. stoljeća, “humanistička” kulturna inteligencija na Balkanu, svu svoju kreativnost upregla je u potpirivanje mržnje prema “drugom”, u legitimiranje i “racionalno” opravdanje predstojećih zločina i žrtvovanih tuđih života da bi se realizirale zadate nacionalne mape. Poslije krvavog raspada socijalističke Jugoslavije, historičari država nasljednica su nastavili održavati, zločinima i palim žrtvama, utvrđene zidove međunacionalnih podjela. Ti zidovi zatvaraju vidike, ljubomorno čuvaju monoperspektivnost, njegovu nacionalno samosažaljenje i jadikovku i održavaju kolektivnu svijest na 19. stoljetnim epsko-mitskim obrascima. Unutar tih zidova svaki bljesak racionalne-kritičke svijesti doživljava se kao izdaja i unutar njih odgojen je postsocijalistički podmladak koji živi u mentalnom kazamatu nacionalističke dogme. Kako srušiti te zidove, kako probiti barijere kolektivnih iracionalnosti?

Jedan od načina bi mogao biti publiciranje historiografskih prikaza koji su multiperspektivni na više razina i čiji inicijatori,